



UDK:391(575.1)

Zilola XAITOVA,

K.Behzod nomidagi Milliy rassomlik va dizayn instituti "Libos dizayni" kafedrasini mudiri

TTESI professori, f.f.n. U.Raxmatullayeva taqrizi asosida

O'ZBEK MILLIY LIBOSLARINING SHAKLLANISH TARIXI VA ULARNING DIZAYN XUSUSIYATLARI (KECHA VA BUGUN)

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek milliy liboslarining shakllanishi va rivojlanish ta'rixi borasidagi bajarilgan tadqiqot ishlari to'g'risida fikr yuritilgan. Bundan tashqari urf-odatlar ta'sirida milliy liboslarining kelib chiqishining o'ziga xos usullari hamda fasllar ta'sirida o'zgarishlari bayon etilgan. Libos turlari va undagi rang munosabatlari turli ko'rsatmalar asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Mato, uyg'unlik, uslub, san'at, naqsh, ramz, milliy liboslar, tarixiy liboslar

ИСТОРИЯ И ОСОБЕННОСТИ ДИЗАЙНА ФОРМИРОВАНИЯ УЗБЕКСКИХ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОСТЮМОВ (ВЧЕРА И СЕГОДНЯ)

Аннотация

В данной статье рассматривается исследовательская работа по истории становления и развития узбекского национального костюма. Кроме того, описаны уникальные способы возникновения национальных костюмов под влиянием обычаев и их изменения под влиянием времен года. Типы одежды и их цветовые соотношения были проанализированы на основе разных принципов.

Ключевые слова: Ткань, гармония, стиль, искусство, узор, символ, национальные костюмы, исторические костюмы.

THE HISTORY OF THE FORMATION OF UZBEK NATIONAL DRESSES AND THEIR DESIGN CHARACTERISTICS (YESTERDAY AND TODAY)

Annotation

This article discusses the research work on the history of the formation and development of Uzbek national costumes. In addition, the unique methods of the origin of national costumes under the influence of customs and their changes under the influence of the seasons are described. The types of clothes and their color relationships were analyzed based on different guidelines.

Key words: Fabric, harmony, style, art, pattern, symbol, national costumes, historical costumes

Kirish. Mamlakatimiz mustaqillikni qo'lga kiritganidan keyin yurtimiz, xalqimiz tarixini chuqur o'rganish, uni ilmiy asosda haqqoniy tadqiq etish, qadimiy manbalarni xolislik bilan asl holida tiklash, davlatchilik tarixining ildizlarini ochib berish respublikamiz madaniy, ma'naviy hayotidagi asosiy masalalardan biriga aylandi.

Fuqarolar O'zbekiston xalqining tarixiy, ma'naviy va madaniy merosini avaylab asrashga majburdirlar. Madaniyat yodgorliklari davlat muhofazasidadir[1] deb O'zbekiston Respublikasining milliy qomusida keltirilgan ma'naviy va ma'rifiy obidalar, milliy madaniyatimizni asrab avaylash, rivojlantirish, yurtimizdagi tarixiy obida va yodgorliklarni qayta tiklash, o'rganish va kelajak avlodlarga bus-butun yetkazish borasida keng ko'lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Bu borada milliy va madaniy boyliklarimizni asrab avaylash, ularni muhofazalash bo'yicha O'zbekiston Respublikasining "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida"gi qonunlari hamda Vazirlar Mahkamasining "Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori bunda muhim dasturilamal bo'lmoqda[2].

Tarixiy haqiqatni tiklash davlat siyosati darajasida belgilandi. Bu hayotiy zarurat edi. Chunki o'z ozodligini, erkini qo'lga kiritgan xalq ko'p asrlar davomida bosib o'tgan tarixiy yo'lini aniq bilishi, buyuk ajdodlari merosidan to'la bahramand bo'lishi kerak edi. Bu millatimizning o'zligini anglab yetishi, istibdod davrida toptalgan g'ururini tiklashi, yuksaltirishi, mamlakatimizning kelajak istiqbolini dunyo davlatlari qatorida namoyon bo'lishiga zamin yaratadi.

An'anaviy kiyimlarimiz moddiy madaniyatimizning asosiy ko'rinishlaridan birini tashkil etishi bilan birga unda xalqimizning o'tmishi, milliy xususiyatlari va madaniy qadriyatlari namoyon bo'ladi. Ayni paytda milliy madaniyatining

boshqa ko'rinishlari singari uning turmush tarzi, estetik didi va milliy o'zligining ko'zguvidir[3].

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Mavjud ilmiy adabiyotlar tahlilini boshlashdan avval shuni takidlab o'tish kerakki, eng qadimgi yozma merosimiz durdonasi - "Avesto"[4] da, shuningdek, o'rta asrlarda M.Koshg'ariy, qomusiy olim A.Beruniy va davlat arbobi Zaxiriddin Muhammad Bobur asarlarida xalqimizning qadimiy kiyimlari haqida qimmatli ma'lumotlar berilgan[5]. O'zbekiston amaliy-bezak san'ati alohida janr va ko'rinishlarga bo'lib o'rganilgan. Masalan, A.S.Morozovanning tadqiqotlarida ijodlariga katta e'tibor beriladi va atroflicha sharh beriladi. Bu bilan bir qatorda ularning tasviriy xususiyatlari borasida ham ayrim fikr-mulohazalar bildiriladi. A.S.Morozovanning tadqiqotlarida asosan asrimizning 30- yillariga qadar yig'ilgan materiallar tahlil etilgani uchun undagi liboslardagi naqshlarning ma'nolariga katta e'tibor berilib, 30-yillardan to 80-yillar oralig'ida amaliy-bezak san'atiga endigina kirib kelayotgan va keyinchalik keng tarqalgan tematik mavzular esa qisman izohlanadi.

Hozirgi kungacha fanda o'zbek milliy kiyimlari borasida o'nlab tadqiqotlar va ilmiy ishlar bajarilgan. N.Sodiqovanning "O'zbek milliy kiyimlari (XIX-XX asrlar)" nomli tadqiqotida XIX asr oxiri va XX asrda urf bo'lgan an'anaviy kiyimlar turli viloyatlar kesimida atroflicha o'rganilgan. Mazkur tadqiqotda etnolog, o'lkashunos, arxeolog, san'atshunos mutaxassislar tomonidan Respublikamizning turli mintaqalariga xos kiyimlarning mahalliy-lokal xususiyatlari, tikilishi va kiyilishidagi o'ziga xoslik, shuningdek kiyimlar evolyutsiyasi turli manbalar materiallari asosida tahlil etilgan[6]. Shu bois, biz bu o'rinda o'zbek milliy liboslarining qo'llanilishi va sinflanishi nomli mavzuning tarkibiy tuzilishi va unda ko'riladigan masalalar mohiyatidan kelib chiqib, mavzuga aloqador bo'lgan adabiyotlarni tahlil qilishda o'zbek milliy kiyimlarining

shakllanish tarixi va evolyutsiyasiga bag'ishlangan barcha tadqiqotlar va ilmiy adabiyotlarni tahlil qilishga harakat qildi.

Bundan tashqari XIX asr oxiri - XX boshlari o'zbek milliy liboslari etnografik nuqtayi nazaridan o'rganilgan adabiyotlarga I. Jabborov, T.A.Abdullaev, S.A.Xasanova, O.A.Suxareva, G.K. Zunnunovalar[7] ham o'z hissalarini qo'shishgan.

San'atshunoslik, dizayn, muzeylardagi kiyim-kechak, libos kolleksiyalarini tadqiq qilish nuqtayi nazaridan o'rganilgan adabiyot va ilmiy tadqiqotlarga G.A. Pugachenkova[8], S.M.Maxkamova, N.Sodikova, Z.I.Raximova, R.Ya. Rassudova, G. K. Yo'ldasheva, K. Jumaev, A. Ashirov, L. Levteeva, I. Bogoslavskaya, K.Tursunaliev, G. K. Xasanbaeva, B.P.Torebaev, D. A. Faxretdinova[9] ilmiy izlanishlarini sanab o'tish mumkin[10].

Tahlil va natijalar. Milliy libos – millat qiyofasi, inson ko'rki, milliy iftixor ifodasi. Milliy libosimizda xalqimizning ming asrlik o'tmishi, qadimiy urf-odat va an'analari, didi, estetik qarashlari shuningdek, o'ziga xos xususiyatlari mujassam. Milliy liboslarimizda qizlarimizga mos ibo va hayo aks etgan[11].

Milliy kiyimlarning zamonaviy ko'rinishi yoki bo'lmasa zamonaviy kiyimlarga milliy rux berishda bir necha o'ziga xos uslublar mavjud bo'lib, bularga - milliy bichimlardan foydalanilgan holda, yoki milliy amaliy bezak turlaridan foydalangan holda ornamentli liboslar yaratish mumkin. Milliy ornamentlarning liboslarda bezak sifatidagi o'rni muhim bo'lib, ularning qo'llanilishi tobora rivojlanib, kishilar didining muttasil o'sib borishi va xalqlar orasidagi etnomadaniy aloqalarning kuchayishiga ham o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Pirovardida kiyimlar taraqqiyotida jadal o'zgarishlar ro'y berishiga olib kelmoqda.

Kiyim-kechaklarda qo'llanilgan badiiy bezaklar o'zbek xalqi tarixi bilan uzviy bog'lik bo'lib, u moddiy-madaniy yodgorliklar ichida xalqlarning milliy o'ziga xosligini aks ettiruvchi va etnik belgilari bilan ajralib turuvchi uziga xos mezondir. Ularda ajdodlarimiz tarixiga borib taqaladigan urf-odatlar, an'analar, ijtimoiy munosabatlar, ma'rifiy, diniy e'tiqod, nafasat va estetik shakllarning ayrim unsurlari ifodalanadi. Jamiyat turmushi, iqtisodiyoti va siyosatida uzgarishlar bo'lib turishi bilan bir vaqtda libos shakllari xam o'zgarib boradi, unda xalqning moddiy ahvoli, kishilarning didi, go'zallik tug'risidagi ideallari, xo'jalik yuritishning o'ziga xos jihatlari hamda oilaviy turmushning ba'zi tomonlari ham ko'zga yaqqol tashlanadi.

O'zbek xalqining kiyim kechaklari juda xilma-xil, rang-barang va jozibalidir. Milliy marosimlarida alohida kiyiniladi. Nikoh yoki xatna tuyida kelin-kuyovlar liboslari, tuy bolaning kiyimi, dafn marosimida marxumni yodlash davrida kiyiladigan liboslar, yana bayram, tantanalarda, kundalik turmushda kiyiladigan, korjoma kabi turlarga bo'linadi.

O'zbekiston hududida yashagan eng qadimgi ajdodlarimizning liboslari ham dunyoning boshqa mintaqalaridagi qadimgi kishilar kiyimlari kabi iqlim, turmush sharoiti va urug' qabila an'analari asosida shakllangan. O'tmish ajdodlarimizning kiyim-kechagi, ularning shakllari va tarixi hamda mahalliy xususiyatlari to'g'risida respublika hududida topilgan arxeologik yodgorliklar, devoriy rasmlar, haykalchalar, mayda naqshlar,

torevtika, yozma manbalar, qo'lyozma kitoblarga ishlangan mo'jaz tasvirlar bir qadar tasavvur beradi[12].

Eng qadimgi davrlardan boshlab odamlardan kiyimga ehtiyoj tug'ilgan. Dastlab ibtidoiy davrda yashagan odamlar uchun ovlangan hayvonlar terisi yoki daraxt po'stlogi kiyim vazifasini bajargan. Keyinroq iqlim o'zgarishlari natijasida (havo sovushi yoki isishi) kiyimlarga talab orta boradi. Birinchi navbatda uni tikish uchun foydalanilayotgan materialga bog'liq bo'la boshlaydi. Dastlab eng oddiy to'qima mato yoki o'simlik poyalaridan qo'pol to'qilgan soddamato kiyim uchun material bo'lib xizmat qilgan. Tolalardan to'qib mato ishlash kishilik jamiyatning eng buyuk kashfiyotlaridan biri hisoblanib, bugungi kunga qadar ba'zi o'zgarishlar bilan bizagacha etib keldi.

Qadimgi davr kiyim-kechaklarining bichimlari va qaysi matodan qanday shaklda tikilganini tasavvur qilishda arxeolog olimlarning ma'lumotlaridan, qadimgi yer ostida qolib ketgan qasrlar va yodgorliklardan – Afrosiyob, Varaxsha, Panjikent, Bolalikepa, Xolchayon, Ayritom kabilardan topilgan devoriy rasmlar, haykallar, mato parchalari, o'ymakorlik namunalari aks etgan tasvirlardan bilib olamiz.

Baqtriya libosida erkaklar va ayollarning choponlari, oldi yopiq, etagi burmali yoki to'liqni yaktaklar, yoqasi qiyiq ochilib, tasma bilan bog'langan ko'ylaklar uchraydi. Ayollar ko'ylagining yoqa omizi chuqur uchburchak shaklda bo'lgan, oldi ochiq mo'ynadan tikilgan shuba qirgimi ham juda chuqur. Ayollar va erkaklar ustki libosida ham kalta, endor yengli va uzun yengli ichki kiyimlar chatishib ketgan. Erkaklarning choponi ko'pincha ko'krak ustida to'qa bilan mahkamlangan, etaklari esa har tomonga yoyilib turgan. Erkak libosida "ko'ylak"ni matolar bilan bezash rasm bo'lgan, u uchburchak to'qalar qatoridan vujudga kelgan. Liboslarning rangida ko'proq oq va qizil ustunlik qilgan[13].

O'rta asrlarda yashagan ajdodlarimizning kiyim-boshlari, uning shakllari, mahalliy xususiyatlari hamda bu davrga oid mato turlari ilk o'rta asrlarga oid devoriy rangtasvirda aks etgan. Jumladan, Bolalikepadan topilgan suratlarda erkaklarning ustida yaktagi borligi aniqlangan. VI-VIII asrlarga oid Kultegin yodnomasida avra-astarli qilib tikilgan to'n-chopon erkaklarning ustki kiyimi ekanligi eslatilgan[14].

Xulosa. Hozirgi kunda kiyinish madaniyati-madaniyatimizni aks ettiruvchi omillardan biri hisoblanib, yoshlarning, ayniqsa, qizlarning kiyinish madaniyati ko'pchilik e'tiborida. Shunday ekan, ularning qalbida milliy urf-odat, an'analar mexr uyg'otish, qizlarni "zamonaviy" deb atalmish ochiq-sochiq kiyinishdan asrash, ya'ni kiyinish odobiga rioya qilishga o'rgatish, ularning estetik didini o'stirish dolzarb mavzulardan hisoblanadi. Milliy liboslarimizni qadrlash va targ'ib qilish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning to'ng'ich qizi Saida Mirziyoyeva o'zbek va qoraqalpoq tarixiga oid an'anaviy milliy etno-liboslarda tushgan fotolavhalarini namoyish etdi.

Milliy libosimizda xalqimizning ming asrlik o'tmishi, qadimiy urf-odat va an'analari, didi, estetik qarashlari shuningdek o'ziga xos xususiyatlari mujassam. Milliy liboslarimizda yoshlarga xos ibo va hayo aks etgan. Ayniqsa, ayollarimizning milliy liboslari masalasida biz hech ikkilanmasdan o'z milliylik xususiyatlarimizni targ'ib etishimiz mumkin.

ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi, 49-modda.
2. Karimova Nodira Qaxramon Qizi Milliy va zamonaviy libos dizaynini yaratishda o'zbekiston tarixiy – me'moriy obidalarining o'rni // Interpretation and researches. 2023. №2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/milliy-va-zamonaviy-libos-dizaynini-yaratishda-zbekiston-tarixiy-memoriy-obidalarining-rni> (дара обращения: 29.04.2023).
3. D. Raupova "XIX asr oxiri XX asr boshlari uzbek milliy liboslari mintakaviy tiplari" magistrlik dissertatsiyasi T-2018, 6-b
4. Koshg'ariy M. Devoni lug'otit turk. Uch tomlik (A.Mutalibov tarjimai). -T.: Fan, 1960-1963-yillar. 3 tomlik. 3-tom. - 467 b
5. Jabborov I. Uzbek xalki etnografiyasi. - T.: O'qituvchi, 2018. -149 b
6. Avesto. Albom-monografiya (SO'zboshi T.Maxmudovniki). -T.:Sharq., 2021.
7. Zunnunova G.K. Maxallada yashovchi uzbeklarning an'anaviy va zamonaviy kiyimlari//Toshkent maxallalari: an'analar va zamonaviylik. Toshkent, 2020.
8. Пугаченкова Г.А. К Истории паранджи // СЭ. 1962. № 3. С. 191-195. Пугаченкова Г.А. К истории костюма Средней Азии и Ирана XV - первой половины XVI вв. по данным миниатюр// Тр. САГУ. Т. XXXI, 2016.
9. Турсуналиев К. Все цвета радуги. (Тубетейки и головные уборы узбеков XIX -XX вв.). -T.:Фан, 2018

10. Торебаев Б.П. Основы дизайна текстильных изделий. - Т.: Tafakkur qanoti, 2016
11. <https://jizzax.uz/5646-milliy-libos-millat-iefasi.html>.
12. Davlatova S. O'zbek xalqi liboslari tarixidan // Moziydan sado. – Toshkent, 2016. – № 3-4. – В. 6.
13. Orifjonov O. Kushon davri liboslari // Moziydan sado. – Toshkent, 2019. – № 2-3. – В. 13
14. Davlatova S. O'zbek xalqi liboslari tarixidan // Moziydan sado. – Toshkent, 2016. – № 3-4. – В. 6.